

KRAMER'İN “TARİH SUMER'DE BAŞLAR” ADLI ESERİ

MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL*

“Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu”nun bağlı kuruluşu olan “Türk Tarih Kurumu”nun yayınları arasında, 1990'da, Türk Tarih Kurumu Basımevinde, Ankara'da basılmış (X. dizi, 11. sayı), “Tarih Sumer'de Başlar” başlıklı bir eser yayınlanmıştır. Bu ilginç kitabın çevirisini dilimize kazandırmış olan Türk Tarih Kurumu yetkililerini kutlarız.

Eserin yazarı S(amuel) N(oah) Kramer'dir, çevirmeni ise, Muazzez İlmiye Çığ'dır.

Eser, Türkçeye, “History Begins at Sumer” adlı İngilizce aslından çevrilmiştir. Cildin ön kapağında, beyaz zemin üzerine açık kahveye yakın renkle, “Ur-Enlil'in Adak Levhası”nın resmi yer almıştır. Levha, “Nippur kazısında bulunmuş olup, M.Ö. 2500 yılından kalmadır; İstanbul-Arkeoloji Müzesi'nde, 1944 envanter numarası ile kayıtlıdır.” Ara kapakta, Kramer'in çalışırken çekilmiş, olgunluk çağına ait, siyah-beyaz bir fotoğrafı bulunmaktadır. Arka kapakta ise, yine, Kramer'in, yakın zamanlarda çekilmiş, birinciye nisbetle daha küçük boyutta, kahverengimsi-beyaz bir fotoğrafı daha vardır; ve, yazar, okuyucuya, yine arka kapakta, şu satırlarla tanıtılmaktadır:

“Dünyanın ilk sumerologlarından biri olan Samuel Noah Kramer, Sumerlilerin icad ettiği çivi yazısı denilen yazı ile kil tabletler üzerine yazılmış ve binlerce yıl toprak altında kalmış, tarihteki ilk edebiyatın okunmasında, en büyük rolü oynayan, 1930 yılından beri bu alanda durmadan çalışan bir araştırmacıdır.

“O, araştırmalarını, Amerika dışında, İstanbul, Bağdad, Moskova, Leningrad, Londra, Paris, Kopenhag, Jena, Roma gibi şehirlerde bulunan tablet koleksiyonlarında sürdürmüştür.

“Bu çalışmaların ürünüyle yazılan bu kitapta, ya tümü veya özeti verilen mitolojiler, ilâhiler, destanlar, ağıtlar, hikâyeler, lirik şiirler, atasözleri ve deyimlerden oluşan 41 konu, Sumer edebiyatı hakkında, okuyucuya

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

toplu bir bilgi verebileceği gibi, Sumer kültüründeki devlet ve politika, eğitim ve edebiyat, felsefe ve ahlâk, tarım ve tıp alanlarında, din ve edebiyat tarihçilerine, Tevrat ve Klâsik Çağ araştırmacılarına, sosyolog ve antropologlara önemli bir kaynak olacaktır.

“1897 yılında, Rusya’da doğup, Amerika’ya göç eden S.N. Kramer, Philadelphia University Museum’da, tablet koleksiyonu şefi, Pennsylvania Üniversitesi’nde, araştırmacı profesör olarak çalıştıktan sonra, emekli olmuştur. Fakat kendisi 90 yaş aşmasına rağmen, hâlâ, çeşitli yayınlarla çalışmalarını sürdürmektedir.”

Bu XXI+349 sayfalık, “Tarih Sumer’de Başlar” cildinin içerisinde, 28 tane kopya, çizim ve 32 tane fotoğraf yer almıştır. Eserin “İçindekiler”i ise şunlardır:

“Resimler. Çevirenden. İlk Baskının Ön Sözü. Üçüncü Baskının Ön Sözü. Giriş. 39 Bölüm (1. Eğitim: *İlk* Açılan Okullar. 2. Okul Günleri: *İlk* “Rüşvet” Olayı. 3. Baba ve Oğul: *İlk* Gençlik Sorumsuzluğu. 4. Uluslararası Olaylar: *İlk* “Sinir Savaşı”. 5. Devlet: *İlk* “İkili” Meclis. 6. Sumerde İç Savaş: *İlk* Tarihçiler. 7. Sosyal Reform: *İlk* Vergi İndirimi. 8. Kanun Kitabı: *İlk* “Mûsâ”. 9. Adâlet: *İlk* Mahkeme Kararı. 10. Tıp: *İlk* İlâç Yapımı ve Kullanımı. 11. Tarım: Çiftçinin *İlk* Günlüğü. 12. Bahçivanlık, Bahçecilik: *İlk* Gölge-Ağacı Dikme Denemesi. 13. Felsefe: İnsanlığın *İlk* Yaratılışa ve Evrene Ait Yorumları. 14. Ahlâk: *İlk* Ahlâkî ve Manevî kavramlar. 15. Acı Çekiş ve Sabır: *İlk* “Eyyüb”. 16. Bilgelik: *İlk* Atasözleri ve Deyimler. 17. Aesop Benzeri: *İlk* Hayvan Hikâyeleri. 18. Sözcüklerle Atışma: *İlk* Edebî Tartışmalar. 19. Cennet: *İlk* Tevrat ve Paralel Konular. 20. Bir Tufan: *İlk* Nûh. 21. Yeraltı Krallığı: *İlk* Ölümden Dirilme Hikâyesi. 22. Ejderhanın Öldürülmesi: *İlk* “St. George”. 23. Gilgamiş Hikâyesi: *İlk* Edebî Aktarmalar. 24. Destan Edebiyatı: İnsanlığın *İlk* Kahramanlık Çağı. 25. Damat Kral: *İlk* Aşk Şarkısı. 26. Kitap Listeleri: *İlk* Kütüphane Kataloğu. 27. Dünya Barışı ve Uyum: İnsanlığın *İlk* Altın Çağı. 28. Modern Çağ Saran Üzüntülerin Eski Benzerleri: *İlk* “Hasta Toplum”. 29. Yok Etme ve Kurtarma: Mabetlerde, Koro Halinde Söylenen *İlk* Ağıtlar. 30. İdeal Kral: *İlk* Mesih (Kurtarıcı). 31. Ur’un Şulgi’si: *İlk* Uzun Koşma Şampiyonu. 32. Şiir: *İlk* Edebî Hayaller. 33. Kutsal Evlenme Töreni: Seksin *İlk* Sembolleştirilmesi. 34. Ağlayan Tanrıçalar: *İlk* Kederli Anne. 35. U-a, U-a: *İlk* Ninni. 36. İdeal Anne: Annenin *İlk* Edebî Tanımlanması. 37. Üç Ölüm Şarkısı: *İlk* Mersiyeler. 38. Kazma ve Saban: İşçinin *İlk* Zaferi. 39. Balığın Evi: *İlk* Akvaryum). İkinci Baskının Düzelt-

meleri ve İlâveleri. Küçük Sözlük. Ek-A (Bir Lânet Metni ve Bir Harita: Sumer Tabletlerinde Yeni Buluntular). Ek-B (Çiviyazısının Başlangıcını ve Gelişmesini Gösteren Resmin Açıklanması) (s. XVIII). Fotoğraflar Hakkında Daha Geniş Açıklama. Fotoğraflar.”

Cildin “Çevirenden” başlıklı notu, eserin durumunu çok iyi açıkladığı için, onu okuyucuya, olduğu gibi, vermek uygun olur:

“Yıl 1983. Philadelphia’da, Profesör S.N. Kramer ile İstanbul-Arkeoloji Müzeleri Çivi Yazılı Belgeler Arşivi’nde geçirdiğimiz, tatlı, verimli çalışma günlerimizi ve onların yararlı ürünlerini sevinerek, hattâ, biraz gururlanarak anıyor, ve Sumer edebiyatı çalışmalarının son yıllardaki gelişmeleri üzerinde konuşuyorduk. Ülkemizde, Sumerliler ile ilgilenenlerin baş vuracağı bir kitap bile olmadığını üzülererek söyledim. Halbuki aziz Atamız, bu alana, o kadar önem vermişti ki, dünya üniversitelerinde ‘Assyrioloji’ olarak isimlendirilen çiviyazıları ile ilgili bir bölüme, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulurken, kendisi, ‘Sumeroloji’ adını koymuştu. Niçin sen yazmıyorsun, dedi, Kramer bana. Kolay değildi, kuşkusuz, bu iş. Üstelik, onun gibi, yıllarca yalnız Sumer edebî metinleri üzerinde tam bir araştırmacı olarak çalışmamıştım. Buna olanak da yoktu Müze’de. Çünkü, merhum arkadaşım Hatice Kızılay ile Müze’ye atandığımızda, bizi bekleyen ne kadar çok iş olduğunu bilmiyorduk bile. Yetmişbeşbin’e varan sayıları ile, 2500 yıl süresince, üç ayrı dilde yazılmış, kazılardan çıktıkları gibi, en az, 50 yıl bekleyen tabletlerin, lâboratuvarda temizlettilmesi, kazı yerlerine, çağlarına, konularına, tarihlerine göre ayrılması, düzenlenmesi, numaralanması, ve envanterlerinin yapılması gerekiyordu. Bu arada, yayınlanmak için çeşitli konular çıktı karşımıza. Üç cilt halinde yayınlanan Hitit tabletleri başı çekti. Sıra ile Sumer hukukî, iktisadî belgeleri, okul tabletleri, birbirini kovaladı. En son, o da, Prof. Kramer’in gelmesi ile, Sumer edebî belgeleri ele alındı. Müze çalışmalarının en önemli yanı, özellikle, binlerce belgesi olan bir müzede, metinlerin bilim adamları tarafından araştırılabilmesi için, kopye halinde yayınlanmasıdır. Bu da çok uzun ve yorucu bir iş. Bu nedenlerden, Sumerliler hakkında, yazılacak popüler kitapları üniversitemize bırakarak, çeşitli makaleler yazmakla yetindim. Bunları Kramer de biliyor ve durumu takdir ediyordu. O ara, ‘Neden benim bir çok dile çevrilmiş olan ‘History Begins at Sumer’ kitabımı Türkçeye çevirmiyorsun?’ dedi. Benim İngilizcem o kadar iyi değil ki, diye karşılık verdim. ‘Sen, bütün konuları biliyorsun, yapman çok kolay olur’ cevabını verdi. Hakikaten, bütün konuları biliyordum; hattâ bir çoğunun kendim için çevirisini yapmıştım. Deneyeceğimi söyledim. Fakat,

sevgili eşim, Kemal Çiğ'in hastalığı ve acı kaybı girdi araya ve uzun süre bu işi bir kenara bıraktım. Ancak, 1986 yılında, ciddî olarak onu elime aldım ve yılın sonunda tercümeyle bitirebildim. Çeviride, doğal olarak, bazı yanlışlar olabilir, ama onların da, kitabın değerine zarar getirmeyecek kadar az olduğuna eminim.

“Bu kitap, ilk olarak 1956 yılında, The Falcon's Wing Press tarafından 'From the Tablets of Sumer' adı altında basıldı. 1959 yılında, The Anchor Book Edition of Doubleday Co. tarafından 'İlk' olanlara iki bölüm daha eklenerek, yayınlandı. Aynı yıl, Almanca ve Fransızca baskıları çıktı. Benim çevirisini yaptığım 1981 baskısı, The University of Pennsylvania Press tarafından yayınlanmıştır. Kitap, Almanca ve Fransızca dışında, Arap, İsrail, İspanyol, Portekiz, İtalyan, Danimarka, Hollanda, İsveç, Rus, Polonya, Çekoslovakya, Romen, Japon dillerinde olmak üzere, 15 dilde yayınlanmış ve 'best seller' ünvanını almıştır. Türkçe ile onaltıncı dile çevrilmiş oluyor.

“Kitabın içinde, insanlık tarihinde, hepsi de 'İlk' olarak yazılmış bulunan 41 konu vardır. Bu metinlerden bir kaç tanesi tümü ile yalnız İstanbul Arşivi'nde bulunmaktadır. Diğerlerinden bir çoğu da, bu Arşiv'in yardımı ile tamamlanmış veya anlaşılır hale gelmiştir.

“Sumerlilerle, onların kültürü ve edebiyatı hakkında, bilgi edinmek isteyenlere, kültür tarihi araştırması yapanlara önemli bir kaynak olabilecek bu kitabı dilimize çevirmem için beni teşvik eden, kuşkulu olduğum yerleri bana açıklayan ve çevirimi istediğim gibi yapma serbestliğini veren, ayrıca, Sumer edebî belgeleri üzerindeki çalışmalarında her türlü yardımı esirgemeyen Sayın Prof. S.N. Kramer'e en içten teşekkür ve saygılarımı sunarım.

“Ayrıca, kitabın baskısını üzerine alan Türk Tarih Kurumu'na teşekkürlerimi bildiririm. Son olarak, Sumeroloji bilimi henüz çocukluk çağında iken, yıkılan bir devleti kalkındırma çabaları arasında, onu inceleyip, özellikle, biz Türkler için ne büyük önemi olduğunu anlayarak, bize bu yolu açan ulu Atamızı burada şükran ve minnetle anıyorum.”

Şurasını eklemek gerekir ki, ben, temiz, çok akıcı ve aslına mümkün olduğu kadar sadık olarak yapılmış olan bu *kutlu çeviriyi*, Kramer'in kendi deyimi ile, “Sumeroloji incelemelerinin yöntem ustası olan hocası ve dostu Arno Poebel'e andaç etmiş” olduğu “From the Tablets of Sumer”i (*Twenty Five Firsts in Man's Recorded History*, The Falcon's Wing Press, Indian Hills, Colorado, 1956) ile, baştanbaşa, mukabele ettim.

Gördüm ki, kendisinden bu Türkçe çevirinin yapılmış olduğu eser, "History Begins at Sumer", öteki eserin, "From the Tablets of Sumer" in, birtakım yeni "*İlk*"ler hariç, aynen tekrarıdır (Bu, "tekrarı olma" keyfiyeti "Çevirenden"de, s.X'da, zaten, belirtilmiş bulunuyor). Bu yeni "*İlk*"ler şunlardır: "Bölüm-3. Baba ve Oğul: *İlk* Gençlik Sorumsuzluğu (s. 10-13)." "Bölüm-17. Aesop Benzeri: *İlk* Hayvan Hikâyeleri (s. 106-112)." "Bölüm-28. Modern Çağı Saran Üzüntülerin Eski Benzerleri: *İlk* 'Hasta Toplum' (s. 202-211)." "Bölüm-29. Yok Etme ve Kurtarma: Mâbedlerde Koro Halinde Söylenen *İlk* Ağıtlar (s. 212-217)." "Bölüm-30. İdeal Kral: *İlk* Mesih (Kurtarıcı) (s. 218-223)." "Bölüm-31. Ur'un Şul-gi'si: *İlk* Uzun Koşma Şampiyonu (s. 224-228)." "Bölüm-32. Şiir: *İlk* Edebî Hayaller (s. 229-239)." "Bölüm-33. Kutsal Evlenme Töreni: Seksin *İlk* Sembolleştirilmesi (s. 240-260)." "Bölüm-34. Ağlayan Tanrıçalar: *İlk* Kederli Anne (s. 261-263)." "Bölüm-35. U-a, U-a: *İlk* Ninni (s. 264-266)." "Bölüm-36. İdeal Anne: Annenin *İlk* Edebî Tanımlanması (s. 267-269)." "Bölüm-37. Üç Ölüm Şarkısı: *İlk* Mersiyeler (s. 270-273)." "Bölüm-38. Kazma ve Saban: İşçinin *İlk* Zaferi (s. 274-280)." "Bölüm-39. *İlk* Akvaryum (s. 281-283)." Demek ki, bu durumda, "From the Tablets of Sumer"e, yenileyin, 3, 17, 28-39'uncu Bölümler eklenmiş bulunmaktadır. Ondört tane olan bu ekler, "Üçüncü Baskının Önsözü"nde (s. XIV), oniki tane olarak gösterilmiştir. "Küçük Sözlük"ten (s. 290-299) sonra gelen "Ek-A: Bir Lânet Metni ve Bir Harita. Sumer Tabletlerinden Yeni Buluntular (s. 300-308)" ve "Ek-B: Çivi yazısının Başlangıcını ve Gelişimini Gösteren Resmin Açıklanması (s. 309-310)" ise, "From the Tablets of Sumer" in kendi ekleridir. Bu durumda, "History Begins at Sumer" in tertibinden dolayı, çivi yazısı uzmanı Sayın Muazzez İlmiye Çığ, aslında, Kramer' in, iki eserini birden Türkçemize kazandırmış bulunmaktadır: Birisi "From the Tablets of Sumer" (Eserin birinci baskısı 1956), ötekisi ise "History Begins at Sumer" dir (İkinci baskı: 1959, Doubleday Anchor Book. Üçüncü Baskı: 1981, The University of Pennsylvania Press). Ancak, "İkinci Baskının Düzeltmeleri ve İlâveleri"nden (s. 284-289) öyle anlaşılmalıdır ki, yazar Kramer, "From the Tablets of Sumer" ine, veya yeni ekleri saymazsak, aynı şey demek olan "History Begins at Sumer" ine, zaman içerisinde, bazı parçalar eklemek ve bazı düzeltmeler yapmak zorunu hissetmiştir. Bu cihet, onun "Üçüncü Baskının Önsözü"nden (s. XIV) anlaşılmalıdır. Bu "Düzeltmeler ve İlâveler", yine, "Üçüncü Baskının Önsözü"nden (s. XIV) anlaşıldığına göre, aslında, eserin İkinci baskısına değil, fakat, Üçüncü baskısına yapılmış olan ilâvelerdir. Demek ki, "Tarih Sumer'de Başlar" ı eksiksiz takip etmek isteyen okuyucu, "İkinci Baskının Düzeltmeleri ve İlâveleri"ndeki her bir bölüme ait notu, kitaptaki ilgili bölüme yerleştirerek okuyacaktır.

“Tarih Sumer’de Başlar” adlı bu eserden anlaşılmalıdır ki: Sumerlilerin uygarlığa yapmış oldukları en önemli katkıları, çiviyazısı sistemini icat etmiş olmalarıdır. Yazının icadı ve geliştirilmesi Sumer okullarında başlamıştır. İlk yazılı belgeler, en eski Sumer şehri olan Uruk’ta bulunmuştur. O zamanın defterleri kil tabletleridir. Sumer okullarının asıl amacı, meslekî idi. Yazının yaratıldığı ve kitapların kopye edildiği birer kültür merkezi olan Sumerli tapınak okullarında, erkekler arasında, ilâhiyat, bitki, hayvan, maden, matematik, dil, lûgat, iki dilli lûgat ve gramer üzerinde çalışan maaşlı bilim adamı öğretmenler yetişmiştir. Bilim tarihçilerine göre, bunlar, bu bilimlerin başlangıcını oluşturmuşlardır (Bu kanaatin doğruluğu hakkında Aydın Sayılı’nın “Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp” isimli eserini incelemek uygun olur. Birinci baskı: 1967, TTK Bsm., Ankara. İkinci baskı: 1981, TTK Bsm., Ankara. Bu kitaptan anlaşıldığına göre, Thureau-Dangin, Otto Neugebauer, S. Gandz ve E.M. Bruins gibi önemli sumerolog bilim tarihçilerinin 1930’lardan beri yapmış oldukları incelemeler sayesinde, Mezopotamya’da, Matematik, Astronomi ve Tıp Tarihi alanlarında, önemli keşiflerde bulunulmuştur. Bunlar arasında Yunan biliminin temellerini teşkil eden ve ona çok önemli ölçüde öncülük etmiş olan çalışmaların, Eski Babil Çağı’nın en başına kadar gittiği, bazı hallerde ise Sumerlilere kadar ulaştığı görülmüştür. Elam ve Susa’da da bunlara paralel çalışmaların geliştirilmiş olduğu tesbit edilmiştir. Bu durumda, eski Yunan biliminin temelinde Mezopotamya biliminin, onun da temelinde Sumerlilerin çok şerefli bir yeri olduğu meydana çıkmıştır. Ancak, sumerolog bilim tarihçilerinin çalışmaları genellikle münferit misaller üzerinde yoğunlaşmıştır; onların birbirleriyle olan bağlantıları kurulmamıştır. İşte bu kitabında Aydın Sayılı, bu münferit misalleri genel çerçevesine yerleştirmiş, orada bilimin yığılgan ve ilerleyen çizgisini ortaya koymuştur. Böylece, o, Sumerlilerin insanlık kültürünün ve bilimsel çalışmalarının temelindeki çok önemli yerini vurgulamış, konuya dikkatleri çekmiştir). Bunlar, eşyanın isimlerini ihtiva eden uzun listeler yapmışlardır. Sumer’de eğitim lâik idi. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan ve Tanrı tarafından görevlendirilmiş bulunan eski Sumerli, “adâleti seven”, “çoban” hükümdarlar, “mutlak” değil idiler. Çünkü bu hükümdarlar, harp ve sulh yapmakta karar almak için, halk içinden seçilmiş olan meclislere danışarlardı. Bu meclislerden birisi senato veya “Yaşlılar Meclisi”, diğeri ise “Eli silâh tutanlar”ın, “Gençler”in meclisi idi. Krallık gökten verilmekle birlikte, Sumerliler, demokrasi yolunda, ilk adımı atmış olan bir kavimdir. Toprakların mülkiyeti “şehir-Tanrısı”na aittir. Sumerliler, kanunun koruması altında, “özgürlük”ün hayat için gerekli oldu-

ğunu bilmekte idiler. Eldeki en eski kanun metni, M.Ö. 2050'lere yerleştirilen "Urukaginna", "Ur-Nammu Kanunları"dır. Ama, ondan önce de kanunlar yapılmış olduğu şüphesizdir. Sonra, sırasıyla, M.Ö. 1970'te, Bilalama, M.Ö. 1900'de, Lipid-İştâr, en sonda, M.Ö. 1750'de, Hammurabi Kanunları gelir (Oysa Unesco yayınlarından, Wooley, History of Mankind'da 1, 2, s. 500-501, 1965, Middlesex, Unesco, yanlış olarak ilk kanun yapıcıları olarak Hititler gösterilmektedir. Bu yanlış, Belleten'de yayınlanmış olan bir makalede de göze çarpmaktadır: Kienitz, "Osmanlılardan Önce Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", *Belleten*, 50, 196, 1986, s. 279-289. Bu yanlışın sebab-i hikmetini anlamak kolay değildir). Ur-Nammu, kanunları ile, yalancıları, düzenbazları, güçsüzleri, halkın malına el koyan yağmacıları, tıpkı adâlet Tanrısı An gibi, ülkeden atmıştır; uzunluk ve ağırlık ölçülerini ayarlamıştır; öksüzü ve fakiri zengine kurban etmemiş, dul ve yetimleri, öksüzleri ve güçsüzleri koruyan Tanrıça Nanşe gibi hareket etmiştir; ülkede adâleti sağlamıştır. Kocasının kimler tarafından öldürülmüş olduğunu bildiği halde, susan kadını, Sumerli yargıçlar cezalandırmamışlardır. Yargıçlar, bugün de aynı hükmü vermektedirler. Demek ki, Sumerlilerde "Adâlet" kavramı temelde bulunmaktadır.

Bugün, elimizde, bitkilerden, madenlerden ve bunların karmasından yapılmış olan ilaçları gösteren ilk reçete ve ziraî bilgi veren ekin ekme-dikme, hasad etme, ağaç yetiştirme hakkında bilgi veren tabletler bulunmaktadır.

Sumerlilerin felsefe, metafizik ve din konusunda da kavramlar geliştirmiş olduklarını görüyoruz. Onlar, bu kavramlarını, sistematik felsefe metinlerinde değil, mitolojileri anlatan edebî metinlerinde vermişlerdir. Onlar, bu yolla, bütün Yakın Doğu'ya örnek olmuşlardır. Yahudi ve Hristiyan dinlerine etkide bulunmuşlardır. Temelde, *Mu* ve *Me* kavramları ile Hikmet Tanrısı Enki yer almıştır (*Mu*, kelime veya isimdir. *Me* ise, 'Kosmik ve kültürel olayların yaratıcının plânına uyacak şekilde, sonsuzadek işleme için konulan bir dizi kaide ve düzenlemeler'dir. Ben, *Me*'yi, "mâhiyet" in prototipi olarak düşünmekteyim. Bu iki önemli Sumerli kavrama "*Nam*"=Doğa yasası kavramını da eklemek uygun olur). İnsanın yaratılışı, Sumerlilerde, Tanrılara bağlı bir fonksiyon olarak anlaşılmıştır. İnsan, balçıktan, 'Yaratma Odası'nda, Tanrı sûretinde, Tanrılara hizmet etsin diye, güzel sûret veren Tanrılar tarafından yaratılmıştır; ilk günahı da işlemiştir. İlk yaratılan insan figürü cinsiyetsiz iken, cinsiyetler sonradan belirlenmiştir. Öyle ki, kadın, erkeğin kaburgasından oluşmuştur (Mezopotamya me-

tinlerine göre, balçıktan yaratılmış olan figüre, 'dışarıdan' nefes üfleyerek onu Tanrıça Aruru canlandırmıştır; sonra Tanrılar, insanın 'gönül'ünde kendilerine bir 'mesken=kyklos' (bercail) yaratmışlardır. Bu ana fikirler bugüne kadar, bütün Önasya kültürünü etkilemiş bulunmaktadır.

Sumerliler, bugünkilerine benzeyen hikmetler ve atasözleri de söylemişlerdir; ders alınacak hayvan hikâyeleri yazmışlardır; 'münâzara' türünün ilk örneklerini vermişlerdir: Çiftçi ile çoban, yaz ile kış, kazma ile saban gibi. Bunlardan, motif motif, Tevrat'ta bazı yankılar duyulmuştur: En Eski Deniz, Gök'ün Yer'den ayrılışı, Cennet, yerden su fışkırması, cehennem, insanın balçıktan yaratılışı, ahlâk, hukuk, kanun, üzüntü ve Tanrı'ya boyun eğiş, Habil-Kabil kavgası, yasak meyve, Âdem ile Havva'nın Cennet'ten kovuluşu, Havva'nın Âdem'in kürek kemiğinden yaratılışı gibi.

Kramer'e göre, "Bu sûretle, arkeolojik buluntular, manevî ve kültürel bir mirasa gözlerimizi açmış, derin toprak altında kalmış olan uygarlığın meydana çıkarılması, binlerce seneden beri yok olmuş olan bir uygarlığın yeniden ele geçirilmesi ile bizim tarihî görüşümüz, binlerce yıl daha genişlemiştir (Landsberger, bu ciheti, 1937'de, 11. T.T. Kongresi'ne vermiş olduğu "Kadım Önasya Tarihinin Esas Meseleleri" adlı tebliğinde dile getirmiş bulunuyordu). 'Tevrat Memleketi'ndeki arkeolojik çalışmaların en önemli bulgularından birisi, Tevrat'ın başlangıcına ve temelini açıklayıcı bir ışık tutmasıdır. Şimdi görüyoruz ki, bu büyük edebî ve klâsik yapıt, hava boşluğundaki yapma bir çiçek gibi, tastamam ortaya çıkmamıştır. Onun kökleri, çok eski bir geçmişe dayanıyor; ve, çevresindeki memleketlere ulaşıyor. Gerek formu, gerekse kapsamı yönünden, Tevrat'taki, Kitapların eski Yakın Doğu uygarlıklarının edebiyatı ile, oldukça, büyük benzerlikleri vardır. Bu açıklama ne Tevrat'ı, ne de dâhî olan İbrânî yazarlarını küçültmek değildir. Aslında, kendilerininkilerden evvelkilerin durgun motiflerinden, ve tutucu örneklerinden 'İbrânî Mucizesi' denilebilecek, insanlığın bildiği en hareketli ve canlı bir edebiyatın yaratılmasını 'hârîka' olarak nitelendirebiliriz (s. 122). Sumerlilerin yarattığı edebiyat, İbrânîler üzerinde derin etkiler yapmış ve Sumerli güzel yazılarının tanınması ve çözümündeki heyecan veren bir nesne de, onlarla kutsal edebiyat motifleri arasındaki benzerlik ve paralellik olmuştur. Şüphesiz, Sumerliler, İbrânîlere doğrudan doğruya etki etmemişlerdir. İbrânîler ortaya çıktıklarında, Sumerliler, çoktan, ortadan kalkmışlardı. Fakat, İbrânîlerin sonradan gelip yerleştikleri Filistin'de, daha evvel oturmuş olan Kenanîlere, onların Asur, Babil, Hitit, Hurrî ve Aramîler gibi komşularına Sumerlilerin çok

derin etkileri olmuştur. Sumerlilerle İbrânîlerdeki edebiyatın paralelliğine en iyi örneği 'Enki ve Nin-Kursag' efsanesi vermektedir" (s. 122).

Sumerlilere göre, bir tek ölümlü Ziu Sudra, tanrısal olan cennete girmeye hak kazanmıştır. O, tarihte, 'İlk Nuh' olarak tavsif edilmektedir. Çünkü, bütün canlıları ve cansızları, tufanda, yok olmaktan o kurtarmıştır. O, 'Bitkilerin adını ve insanlığın tohumunu koruyan'dır (s. 132). Ölümünden sonra diriliş'in, İncil'deki bu motifin, nadir bir paraleli de, yine, Sumerli yazılarda bulunmaktadır. Dumuzi ve İnanna ölen, sonra dirilen Tanrılardır. Kalkamış da öyledir. Bu kahraman hükümdar da ölüp, sonra dirilmiştir. Kötülüklerle savaşmanın, 'Ejderha Öldürme'nin ilk örneği de, yine, Sumerlilerde bulunmaktadır. Kalkamış sadece Sumer'in değil, Babil Destanı'nda, Akkad'ın da baş kahramanı olmuştur. Babil Destanı, Sâmîlerden çok Sumerlilere dayanmaktadır. Kalkamış Destanı'nın Hurri diline ve Hind-Avrupa dillerinden olan Hitit diline çevrilmiş olduğunu görüyoruz (s. 158). Tevrat'taki ağıtlar, 'Şarkılar Şarkısı', 'Kutsal evlenme' töreninde söylenen şarkılar, göçebe İbrânîlere, yerleşik komşu Kenanîlerden, onlara Sâmî Akkadlıların Tammuz-İştar'ından, onlara da Sumerli Dumuzi-İnanna kültünden (s. 252) geçmiştir. 'Babil Kulesi', 'Mesih', 'ananın ağıtı' (Rachel, Meryem) kavramlarının kökü Sumerlilerdedir. "Eğer, Sumer şair ve yazarları yolu açıp hazırlayarak öncülük etmemiş olsalardı, gerek Yunan gerekse İbrânî edebiyatı o duruma gelemeyecekti" (s. 230). "Eski uygarlık tarihinde, Doğu'yu yeni bir yüksek noktaya çıkaran, ruhsal ve felsefi alandaki başarıya sebep olan şey, Sumerli mayasıdır" (s. 188). "Sumerlilerin bu başarısı, aslında, en eski İran, Sâmî ve Sumerlilerden oluşan en az üç etnik grubun mahsulüdür" (s. 188).

"Bunlar, insanlık tarihinin yazılı olarak bulunan ilk konularıdır; ve, insanlığın düşünce tarihi ve kültür başlangıçlarının araştırılması bakımından, önemleri hiç de az değildir. ... Bu konuların en büyük önemi, yaratıcı ve eski bir uygarlığın kültürel ve ruhsal işlemlerinin bir kesitini vermeleridir. Bunlar, insanlığın en çok gayret ve uğraşı harcadıkları, idare ve politika, eğitim ve edebiyat, felsefe ve ahlâk, kanun ve adâlet, tarım ve tıp gibi alanlardır. Bu ciltteki malzemenin büyük bir kısmı, kanıyla canıyla, göz nuru ve alın teriyle uzun süreler içinde, (Kramer tarafından) toplanmıştır. Metinlerin çoğu, ilk olarak, (onun tarafından) düzenlenmiş, ve çevirisi yapılmıştır. Hattâ, pek çok tabletin hangi konuya ait olduğunu (kendisi) saptamıştır ve birçoğunun da kopyalarını yapmıştır.

“Sumeroloji, çiviyazılı çalışmaların bir dalıdır, ve zamanımızdan yüz yıldan daha uzun bir süre önce başlamıştır. Bu yıllar içerisinde çiviyazıları üzerinde çalışan bilginler, bilinçli veya bilinçsiz olarak, bugün bu konuda uğraşanların yararlandığı ve hattâ onların üzerine yenilerini ekledikleri sayısız çalışmalar yapmışlardır. Bu bilginlerden çoğu hayatta değildir, şimdi. Bugünün sumerologları, kendilerinden evvel gelip bunları anlamayan bu kimselerin uğraşlarından yararlanırken, ancak onları şükranla anmakla yetinebileceklerdir. Nihayet bir gün, onların da sonu gelecek, fakat daha verimli buluşları, çiviyazılı araştırmalarındaki toplu çalışmaların bir bölümünü oluşturacaktır.” “Bunlara benzer, dünyayı sarsan araştırmalarından 20-30 yıl sonra, ancak, ödül olarak ona ‘O, bir sumerologdur’ denir. Toynbee’nin aksine, çalışmaları daha dar olan bir tarihçi, okuyuculara alışılmışın dışında, ilgi çekici konular sunar. Sumerolog, diğer bilginlerden, uzmanların çoğundan fazla insanın evrensel sorusu olan başlangıç, yani, kültür tarihinde *ilk* olanları yanıtlayacak durumdadır: İnsanın *ilk* yazılı yöresel düşünceleri, dinsel inançları, siyasal, sosyal yaşamı ve felsefe ile ilgili kavramı nelerdir? *İlk* tarihler, efsaneler, destanlar, ilâhîler nasıldı? *İlk* hukukî kontrat nasıl düzenlenmiştir? *İlk* sosyal reformu kim yapmıştır? Ne zaman *ilk* vergi reformu oldu? Kimdi *ilk* kanunu yapan? Ne zaman *ilk* ikili siyasal meclis toplandı ve niçin toplandı? İnsanların *ilk* okulları nasıldı? Onların eğitim programları, öğretim dalları ve öğrenci durumları nasıldır? Bu ve buna benzer, insanlığın tarihindeki *ilk*’ler, bir sumerologun gıdasıdır. O, kültür başlangıcına ait bir çok soruları doğru olarak yanıtlayacak durumdadır. Bu çok sayıdaki *ilk*’lerin verdiği şeref, sumerologa değil, Sumerlilere aittir. ... Bu pratik ve yaratıcı halk yazıyı icad ederek, onu en etkili bir şekilde kullanmış ve geliştirmiştir. ... Yüzyıl önce, ne bu eski günler, ne de Sumerliler hakkında hiçbir şey bilinmiyordu. Arkeologlar, geçen yüzyıl içerisinde, Orta Doğu’nun Mezopotamya olarak bilinen yerinde, bazı kazılara başlamışlardı, ama, onlar, Sumerlileri değil, Asur ve Babillileri arıyorlardı. Bu kavimler ve onların uygarlıkları hakkında, Yunan ve İsrail kaynaklarında, bir hayli bilgi vardı. Buna karşılık, Sumer ve Sumerlilere ait en ufak bir bilgi yoktu. Elde olan kaynaklarda, onlardan hiçbir iz bulunmuyordu. Sumer ismi, 2000’den daha önce insanların belleğinden ve aklından tamamiyle silinmişti. Bugün Sumerliler, eski Yakın Doğu’nun en iyi bilinen halkından birisidir. ... Hattâ, biz, onların bir dereceye kadar, ruhlarına ve kalplerine de inebiliyoruz. Sumerlilerin felsefesi, görgü, gelenek ve dinleriyle ilgili edebî yapıtları yazılı oldukça fazla kil belgelere sahibiz. Bütün bunlar gösteriyor ki, Sumerliler, yalnız yazıyı icad etmekle kalmayan, onu her türlü haberleşme aracı olmak üzere geli-

tiren nadir kavimlerden biridir. ... İbrânîler, Tevrat'ı, Yunanlılar, İlyada ve Odisse'yi yazmadan binyıldan fazla zaman önce, Sumerlilerde mitolojiler, destanlar, ilâhiler, ağıtlar, atasözü koleksiyonları, masallar ve hikâyelerden oluşmuş zengin bir edebiyat bulunuyordu. Uzun zamandan beri unutulmuş bu eski edebiyatın ele alınması ve restorasyonu, yüzyılımız *hümanistlerine* esaslı bir *bağış*tır. Bu görevi yüklenmek basit bir iş değildir. ... Bunlar, uluslararası işbirliği sonucu, zamanla biriken bilimsel ürünlerin bir yansımasıdır. Sumerolojiyi ilmî bir temele oturtan Arno Poebel'dir. ... Benno Landsberger, Edward Chiera, Thureau-Dangin, Anton Deimel, Falkenstein, Thorkild Jacobsen Sumeroloji araştırmaları alanında, en başta gelen isimlerdir. Parasal olanaklar sağlayan 'Guggenheim Memorial Foundation', 'American Philosophical Society', 'Fulbright', 'Chicago Oriental Institute', 'Philadelphia University Museum', 'Boylington Foundation' yanında 'Türkiye MEB, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü' ve 'İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümü'nün Tablet Arşivi'nde şef olan Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay'ın 800'e yakın tablet ve parçalarının kopyesini yapmaktaki bilimsel yardımları sayılmalıdır."

Araştırmacıların varmış oldukları sonuçlara göre, kültürler karşılaşırlar, etkileşirler, tabakalaşırlar, birbirlerini içerisine artıklar ve kalıklar bırakırlar. Bu arada, yeni öğeli kültürler de doğar.

Kültür değiş tokuşu, kültür değişimi, sosyal, sosyal-psikolojik, psikolojik, antropolojik olgusunu lâboratuvarda kontrollü gözlemlerle incelemeye çalışan araştırmacılar bulunmaktadır. Araştırmacıların bir kısmı, kültür değişimi olgusunu çerçevelemeye çalışan açıklama modelleri geliştirmektedirler. Bu modeller çok çeşitlilik gösterirler. Bu modeller, birbirleriyle zıdlık, hattâ çelişki halinde bile bulunabilirler. Araştırmacılar arasında, 'model' ile 'olgu', 'model' ile 'model' arasında uygunluk olup olmadığı sorunu hep tartışılır. Bu tartışmalar, araştırmacıları heyecanlandırır; kamplara bile böler; araştırmaları hızlandırır; verimi artırır. Bu arada, 'model'ini 'olgu' sananlar, hakikati bulduğu için tartışmaya izin bile vermeyen veya 'sfenks' gibi susan araştırmacılar da eksik olmaz. 'Interpolation'ları 'speculation' olarak yorumlayanlar da bulunur. Ama, 'Bârîka-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan çıkar' da denmiştir.

Kültür olgusunu açıklayan temel model olarak 'diffüzyonist' ve 'paralelci' görüş yanında, çiviyazılı kültüre ilişkin açıklama modellerinin başlıcalarını Benno Landsberger saymıştır: "İrkçi model", "evrimci model", "panbabilonist model", "organik model", "ruhî antropolojik model" gibi

(Bk., Landsberger, “Kadîm Önasya Tarihinin Esas Meseleleri”, 11. T.T. Kongresi’ne sunulmuş olan tebliğ, 1937, 1947). Biz buraya “St. Augustinus”çu modeli, “İbn Haldûn”cu modeli, “dehrî” modeli, “tenâsuhçu” modeli, “cycloid” veya “linaer” birtakım başka modelleri de ekleyebiliriz. Bilimde, varsayımlara dayalı açıklama modelleri geliştirmedikçe, çalışma hipotezleri kurmadıkça, yapraklarla uğraşmaktan ormanı görememek tehlikesi ile karşılaşılır. Ama, araştırmacı, ormanı görmek endişesiyle “Okyanus’a bir mendirek atmamak” için de sık sık uyarılır.

Hal ne olursa olsun, tarihte, kültürlerin karşılaşmış ve etkileşmiş oldukları, halen de karşılaşmakta ve etkileşmekte oldukları da bir vâkiadır.

Cihan tarihinde serpilmiş olan kültürleri incelemek için, temeldeki açıklama modellerini, Landsberger, şöyle özetlemiştir: “İrkçı model”e göre, şöyle bir bedende şöyle bir ruh bulunur; bu ruh, şunları şunları yapar. “Evrimci model”e göre ise, ortada iki istikamet bulunmaktadır: Birisi Hegelci, ötekisi Darwinci. Biz buraya, Auguste Comte’çu modeli, “Üçhal Kanunu”ndan dolayı, yerleştirebiliriz. Sağ Hegelcilere göre, beşer tarihi *idealar*ın, bir “*diyalektik terakkî*” kanununa göre, birlik içerisinde ardardalığıdır. Darwincilere göre ise, beşer tarihi, organik dünya tarihinin bir parçası olup, onun “*tekâmülünün*” “yüksek bir derecesi”dir. Darwin’den kalkan bu görüşle, Afrika ve Avustralya’nın “ilkel”leri en alta konur, öteki kültürler, “*reconstruction*” (yeniden yapılanma) yolu ile birbirleri üzerine yerleştirilip, dizilir. “Panbabilonist” modele göre, kültür, birer birer ana öğelerine ayrılır, sonra herbir öge, Sumerli kültür öğelerine indirgenir. Ama, “*reconstruction* şeması”, çömlekçi çıkığı, bakır istihali, alaşım tekniği, altın para, “*Theoria* düşüncesi” gibi, insanlığın katılmış olduğu “inkılâb”ları açıklayamaz. Onun için, kültürleri birer doğup ölen organizma gibi ele alıp, morfolojilerini incelemek gerekir. İşte bu da “morfolojik” modeli oluşturur. Landsberger’in kendi modeli olan “Rûhî Antropoloji” ise şu esaslardan ibarettir: 1. Herkesin kültürü bizimkine *benzer*. 2. O halde, kültürleri birbirleriyle mukayese etmek mümkündür. 3. Bu mukayese, “morfolojik mütalâa”da olduğu gibi, dıştan değil, fakat, *içten* yapılmalıdır. 4. Cüzler, küllün parçalarıdır. O halde, cüzleri inceleyerek külle varmalıdır. 5. Bu iş, “*hâdise*”lerden, “*bünye*”ye girilerek yapılır. Kültürlerde “*hâdise*”, dildir. Çünkü, dil düşüncüyü yansıtır. (Dilin, von Humboldt’un etkisi ile, böyle, kültürün yansıtmacı olduğu görüşünün kökleri, dilin düşüncüyü yansıtmakta olduğu görüşüyle birlikte, çok eskilere dayanır. Hattâ, bu görüşün tâ Sumerlilere kadar çıkmış olduğunu bile söyleyebiliriz. Bu hususta, Kramer’in, ‘Enmerkar ve Aratta Beyi’ Destanında, 11. satırdaki Sumerce iba-

reyi, “*tek bir dilde*” veya “*tek bir kalp ile*” — burada kalp—düşünce — olarak düşünmenin imkânından bahsetmesinden anlıyoruz: *From the Tablets of Sumer*, 1956, The Falcon's Wing, Colorado, s. 259-260.) Landsberger, bir yabancı kültürün ana kavramlarını “Diyalektik bir tartışma yoluyla, *içten* ve derinden kavrayarak, *bünye*'yi tanımak” istemiştir. Ama ona göre, dil tarih ile, her zaman “*diakronik bir vahdet*” içerisinde bulunmaz. İktisat gibi madî bir etmen veya din gibi ruhî bir etmen “*bünye*”yi değiştirmiş, ama, yarı gibi ruhî bir etmen ise “*bünye*”yi değiştirmemiş olabilir. Landsberger'e göre, hal ne olursa olsun, “*bünye*” kavramı morfoloji prensiplerine “*nizam*” verir. Bu suretle, biz, kültürün şeklini, dışa vurmuş halini, “*kültür düşüncesi*”nden, yani, o kültürde tezahür etmiş olan düşünceden ayırarak, cihan tarihini kavramış oluruz. Herbir kültürü incelerken, eğer, cihan tarihini incelediğimiz hissini taşırsak, incelediğimiz kültürle *karanlık karabet hissi* yerine, *kültür ananesini* geçirmiş oluruz. Landsberger'e göre, birim “*bünye*”lerden genel “*bünye*”ye geçmek, veya “*bünye imajı*” kurmak, ancak, çok sayıda vesika inceleyerek, mümkün izdüşümleri ihtiyatla yaparak, eksiklikleri uzmanlara tamamlatarak, mümkün olur. Bu bakımdan, “*şahıs adlarına dayanarak, bir Sumerli dil ve din esas bünyesi*” olduğunu çıkarabiliriz. Öyle ki, Sumerlinin dili, “*complexif*”, Akkadlıninki ise “*kursif*”tir. Yani, Sumerli, ilkin, düşünür, sonra dilden döker, konuşur. Akkadlının düşüncesi ise, konuştuğça, konuştuğça açığa çıkar. Sumerli için konuşmak demek, “*tanzim*” etmek, demektir. “*Tanzim*” fikri, Sumerlinin yalnız dilinde değil, düşüncesinde de vardır. O bakımdan, Sumerli “*Amprık dünyanın umumî konsepsiyonu ile yetinmez.*” İşte bu yüzden, Sumerliler, “*Cihan tarihinde, ilk kez, yüksek transandant bütün*”ü “*bütün varlıkların kosmik vahdeti*”ni idrâk etmişlerdir. Ama, onlar, bunu, “*Teologların tedricî surette kurmuş oldukları bir mahsûl*” olarak yapmamışlardır. Onlar, bunu, “*amprık âlemde kökleşmiş olarak yaşamışlardır.*” Onlar, bu tür bir evren anlayışını tapınak sembolünde yansıtmışlardır. Sumerli gözünde, evren, aynen, olduğu gibi, tapınakta yansır. Tapınak, Sumerlinin her şeyidir: Hastanesi, rasathanesi, kütüphanesi, maliyesi, borsası, devlet kapısı, her şeyi. Öyle ki, Sumerliye göre, dünya hâdiseleri Tanrıların söylemiş oldukları formül “*Nam*”a uyarak, “*İlâhî nizam*” “*Me*”ye, yani, “*ilâhî irade ve emr*”e göre vukua gelir. Meselâ, mihenk taşının “*Me*”si, aynen, Tanrı'nın “*Me*”sidir. “*Nizam*”, Sumerlinin gözünde, Landsberger'e göre, cemiyet bünyesinde sosyal tabakaları kuran ve “*étatisme*” denen “*iyi teşkilâtlandırılmış memurlardan ibaret*” idare şeklinde tecellî eder.

Bu eserde, Kramer'in, kültürü açıklama modeli geliştirme konusundaki ana fikirlerini ise şöyle tesbit edebiliyoruz: 1. "Eski uygarlıklar tarihinde, "Doğu'yu yeni bir yüksek noktaya çıkaran", ruhsal ve felsefi alandaki başarıya sebep olan şey, Sumerli mayasıdır" (s. 188). 2. a) "İbrânîler Tevrat'ı, Yunanlılar İlyada ve Odisse'yi yazmadan, 1000 yıldan fazla zaman önce, Sumerlilerde, mitolojiler, destanlar, ilâhîler, ağıtlar, atasözleri, hayvan masalları ve hikâyelerinden oluşan zengin ve gelişmiş bir edebiyat bulunuyordu. Uzun zamandan beri unutulmuş bu eski edebiyatın ele alınması ve restorasyonu, *yüzyılımızın hümanistlerine esaslî bir bağlıştır.*" b) "Sumerlilerin bu başarısı, aslında, en eski İranlı, Sâmî ve Sumerlilerden oluşan en az üç etnik grubun mahsûlüdür" (s. 188). c) "Tevrat'taki Kitaplar'ın, eski Yakın Doğu uygarlıklarının edebiyatı ile, oldukça, büyük benzerlikleri bulunmaktadır. Bunu söylemek, ne Tevrat'ı ne de dâhî olan İbrânî yazarlarını küçültmek değildir. Aslında, kendilerinininkinden evvelkilerin durgun motiflerinden ve tutucu örneklerinden 'İbrânî Mucizesi' denilebilecek, insanlığın bildiği en hareketli ve canlı bir edebiyatın yaratılması'nı 'hârîka' olarak nitelendirebiliriz (s. 122).

"Sumerlilerin yarattığı edebiyat, İbrânîler üzerinde, derin etkiler yapmış ve Sumerli güzel yazılarının yorumlanması ve çözümündeki heyecan veren bir nesne de, onlarla, kutsal edebiyat motifleri arasındaki benzerlik ve paralellik olmuştur.

"Şüphesiz, Sumerliler, İbrânîlere, doğrudan doğruya etki etmemiştir. İbrânîler ortaya çıktıklarında, Sumerliler, çoktan, ortadan kalkmışlardı. Fakat, İbrânîlerin sonradan gelip yerleştikleri Filistin'de daha evvel oturmuş olan Kenanîler'e, onların Asur, Babil, Hitit, Hurri ve Arâmî gibi komşularına, Sumerlilerin çok derin etkileri olmuştur" (s. 122) (Misâller: Enki, Nin-Kursag, Kalkamış v.s., Akkad, Babil, Hurri, Hitit ortamına çeviriler yolu ile, etkide bulunmuştur). 3. "Kahramanlık çağlarını terennüm eden eserler de birer hayâl ürünü değildirler. Tarih bilgini, İngiliz Munro Chadwick'in açtığı yolu izleyerek bunu, iyi bilinen üç kahramanlık çağında gösterebiliriz: Yunan Kahramanlık Çağı (M.Ö. 2000 sonu), Hind Kahramanlık Çağı (Yunandan 100-200 yıl kadar önce veya sonra), Kuzey-Avrupa-German Kahramanlık Çağı (M.S. 4-6. yüzyıl). Bu üç çağın sosyal yapısı, devlet düzeni, dinî kavramlar ve anlatış estetiği birbirlerine çok benzer. Bu da gösteriyor ki, bunların hepsi, aynı sosyal, politik ve ruh ortamında meydana çıkmışlardır. Sumer kahramanlık hikâyeleri ise, dünya ve edebiyat tarihinde, yeni bir kahramanlık çağını ortaya koyuyor (M.Ö. 3000'in başları). En eski olan Yunan çağından 1500 yıldan daha

önceye ait olmasına rağmen hepsinin kültür ana hatları birbirine uymaktadır” (s. 173).

XIX. yüzyıldan bu yana, kültürü, özellikle de onun hem taşıyıcısı, hem de ana ögesi olan dili inceleyen bazı Batılı araştırmacılar, kökü Sanskrit, gövdesi eski Yunan ve Lâtin dili, dalları ise, modern Avrupa dilleri, yan dalı da Pehlevî ve Fars dili olan bir kültür ağacı modeli benimsiyor görünümündedirler. —Bu durumda, tek heceli ve eklemeli dillerin kültürünün ne şekilde algılanması, nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususu, elbette, bir sorun olacaktır—. Onlara göre, edebiyat, sanat, bilim-tek-nik, felsefe, ahlâk, hukuk, din, siyâset, spor, ekonomi, ticaret, tarım, bayındırlık, iletişim... gibi insanlık kültürünün yüce değerleri, bu ağacın kökünde, gövdesinde ve dallarında aranmalıdır, başka yerde değil! İşte bu yaklaşım, insanı bir tür tarif etmektir. O halde, geri kalanlar ne olacaktır? Kramer'in, hayatı boyunca ortaya koymuş olduğu ürün, yapmış olduğu katkı, isterse bir 'Tevrat arkeolojisi yapmak' amacı ile olsun, eklemeli dili olan Sumerli kültürü işte bu ağacın köküne yerleştirmek olmuştur. O, bunu, Sumerlilerde otuzdokuz tane "İlk"ı göstererek yapmış, okumayı sevenlerin, hümanistlerin, ve bilginlerin gözleri önüne sermiştir. Çevirmen Sayın Muazzez Çığ, Türk Tarih Kurumu'nun, 1990'da, Ankara'da, 4-9 Eylül'de, toplamış olduğu XI. T.T. Kongresi'ne sunmuş olduğu "Sumer Uygarlığının Çağımıza Uzanan Etkileri" başlıklı tebliğiyle, bu gerçeği bir kez daha vurgulamıştır.*

* Çevirmen Muazzez İlmiye Çığ, 1931'de, Bursa Kız Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuş, ilkokul öğretmeni olarak Eskişehir'de görev almıştır. 4-5 yıllık öğretmenlikten sonra, öğretmen okulu mezunlarından isteyenlerin, bir defaya mahsus olmak üzere, yeni açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne kabul edilme şansından yararlanmıştır; ve, 'o zamana kadar hiç adlarını duymadığını' söylediği Hititoloji, Sumeroloji ve Arkeoloji "şube"lerine girmiştir. Bir ara, Almanca şubesine geçmek istemiş ise de, yine bir öğretmen olan babasının "Atatürk, bu Fakülteyi bu şubeler için açtı. İleride mezunlarına büyük değer verecektir. Onun için bu "Şube"leri bırakmana izin veremem" diyen sözleri üzerine adı geçen şubelerde kalmış ve babasına karşı "daima minnettar" olmuştur. İlmiye adını ise, babası, ona "ilim sahibi olsun diye" vermiştir. Prof. Sollberger, Türkiye'ye geldiğinde, ona, İlmiye adının takılmasının gerekçesini sormuş, aldığı cevap karşısında, "O yıllarda (1914), hele Türkiye gibi bir ülkede, bir kız çocuğu için nasıl böyle bir istekte bulunulabilir?" diye hayretini dile getirmiştir. Oysa, Türk kültürünü ve literatürünü yakından tanıyanlar, Türk toplumunda kadının yerini bilenler hayrete düşmezlerdi! Çevirmen Muazzez Çığ, 1940'ta Fakülteden mezun olmuş, arkasından, Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Bölümü'ne atanmıştır. Orada aralıksız olarak çalışıp 1972'de emekli olmuştur. Bu süre içerisindeki çalışmaları Belleten'de (XLVI, Ocak, 1982) yayınlanmıştır. Kendisi Atatürk hakkında manzumeler yazarak, duygularını dile getirmiştir.

Kültür karşılaşması vâkiasının farkında olmak, yüzyılımıza mahsus bir keyfiyet değildir. Plâton, Aristoteles, İskenderiye'li düşünürler, İbn Nevbaht, Fârâbî, Roger Bacon, İbn Meymûn gibi İlk ve Orta Çağ'da yaşamış olan filozoflar ve bilim adamları da bu çok önemli olgunun farkında idiler.

Plâton, yaşlılık eseri olan *Timaios*'ta (19a), bir Mısırlı râhibin ağzından Yunanlılara "Siz, dünkü çocuklar" hitabında bulunmuştur. Ama, o, *Epinomis*'inde (987d,e) ise, Yunanlıların "barbar"lardan almış oldukları kültür öğelerini ileriye götürmüş olduklarının da farkındadır. Aristoteles öğrencisi Eudemos'un "Aritmetik Tarihi" yolu ile, aritmetik'in, Mısırdan Yunanlılara ulaşmış olduğu olgusundan haberdârdır. Kalde'li Beressos ise, Yunan kültürü önünde, kendi Kalde kültürü ile pek çok övünmüştür. Ona göre, Kalde kültürünü genişlik ve yükseklikte aşan bir başka kültür bulunmamaktadır (Babiloniaka-Kaldeika. Paul Schnabel, Beressos, Berlin 1923, Teubner; Conténeau, *Le Déluge*, 1952, Paris Payot, s. 253; De Oanne, 8-12, *Polyhistor Apud Eusebium in Cronico Pergitur Fragmentum*, 7. Krş., E. Gilson, *La Philosophie au Moyen Age*, 1944 Paris, Payot, s. 477-478). Babilliler, Güney Babil'e 'Kaldu Ülkesi' demekte idiler. Araştırmacılar, bu 'Kaldu'nun kökünün 'Kashdu' olduğunu sonradan, M.Ö. 1500'lerde ise, 'Kardu'ya dönüştüğünü ileriye sürmüşlerdir. Bu ülkeye Kasitler 'Kardunyas' derdi. En son, M.Ö. 900'lerde, memleketin adı 'Kaldu' olmuştur. Yunanca *Kaldeion* = Chaldäer işte buradan gelmektedir. 'Kashdu' ise, İbrânîlerin 'Kashdim'idir (Ur-Kashdim, Ar.Pa. Kashed, Keshed). (Bkz., Fritz Hommel, *Die Altisräelitische Ueberlieferung*, 1897, s. 212). Hellenistik devir filozoflarının (Plotinos) ve İskenderiye'lilerin Kalde etkisinde kalmış oldukları malûmdur.

İslâm âleminde, İbn Nevbaht, *Kitâb el-Nahmutân*'ında, 'hikmet'in ilkin Keldânîlerde bulunduğuna işaret etmiştir (Bkz., İbn Nadîm, *Kitâb al-Fihrist*, Flügel neşri, s. 238; krş., B. Dodge, İng. çev., II, 1970, s. 572, Co-

Şurasını da hatırlatmak uygun olur ki, kültür modelleri geliştirmekte katkıda bulunan, Hitit ve 'pre-vedik' Hiyeroglifini çözen ünlü Çek bilgini Hrozny de geliştirmiş olduğu 'model' ile şu tezi savunmuştur: 1. İnsanlık uygarlığı, Tibet-Altay-Hazar üçgeninden çıkarak dünyaya yayılmıştır. 2. Sumerliler, Altaylardan kopup gelen, Hazar'ın güneyinden veya kuzeyinden Mezopotamya'ya inmiş olan bir kavimdir. 3. Sumerlilerin Mezopotamya'da yaşamış oldukları "Kültür fan"ının ışıkları, Doğu'da M.Ö. 1000'lerde Çin'e, Batı'da M.Ö. 2000'lerde Girit'e, Kuzey'de M.Ö. 2000'lerde Anadolu'ya, Hititlere, Güney'de M.Ö. 3000'lerde Mısır'a ve Hind'e ulaşmıştır. Sumerlilerin dili Türkçe ile akrabadır (Bkz., *Die Älteste Geschichte der Vorderasien*, 1940 Prague. Fr. çevirisi; *L'Histoire de l'Asie Antérieure*, 1947 Paris).

lombia University Press). 'Hikmet'in Kaldelilerden gelmiş olduğuna en açık şekilde tanıklık eden Fârâbî'dir. O demiştir ki: "It is said that this (superior) science existed anciently among the Caldeans, who are the people of al-Iraq, subsequently reaching the people of Egypt, from there transmitted to the Syrians and then to the Arabs. Everything, comprised by this science was expounded in the Greek language, later in Syriac, and finally in Arabic. The Greeks who possesses this science used to call it true wisdom, and the highest wisdom. ... (Rivâyet edildiğine göre, bu (yüksek) bilim eskiden Kaldelilerde mevcut idi —Kaldeliler ise Irak halkındandır—, sonradan Mısırlılara ulaştı. Onlardan Süryanilere, onlardan da Araplara geçti. Bu bilimin içerisinde bulunan her bir şey ilkin Eski Yunan dilinde, sonra Süryanî dilinde, en sonunda da Arap dilinde ele alınmıştır. Bu bilime sahip olan Eski Yunanlılar, ona, "gerçek bilgelik", "en yüce bilgelik" gibi adlar takmayı âdet edinmişlerdi. ...)" (Bkz., Alfara-bî's Philosophy of Plato and Aristotle, trad. by Muhsin Mahdi, The Free Press of Glencoe, 1962, USA, içinde The Attainment of the Happiness, s. 43). Roger Bacon da, kültürün çevreden çevreye geçişinin farkında idi (Bkz., Opus Maius; krş., La Philosophie au MA., s. 473). İbn Meymûn, astronomi alanında Ön Asya'nın öneminden ve Sabiilerin oynamış olduğu rolden bahsetmekle kalmıyor, Türklerle Sabiiler arasında bir ilgi de kuruyor (Delâlet al-Hâirîn, Atay çeviri ve neşri, 1974, Ankara İlahiyat Fakültesi yayını, s. XVI, 585, 738).

Cumhuriyet Türkiyesi'nde, kültür karşılaşmasını ve kültür geçişini Matematik, Astronomi, ve Tıp alanlarında olmak üzere, ele alarak belgelerle ve mukayeseli bir yöntemle ortaya koymuş olan eser, bilindiği gibi, "Mısır ve Mezopotamya'da Matematik, Astronomi ve Tıp"dır (Aydın Sayılı, 1. baskı 1967, 2. baskı 1982, TTK. Matbaası).

Cumhuriyet devrinde, çiviyazılı belgelere verilen değer in Atatürk'ün yüce kişiliğinde somutlaşmış olduğunu görüyoruz; İstanbul-Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki çalışmaları çok yakından, adım adım takip edebiliyoruz (Bkz., Muazzez Çığ, "Cumhuriyet Devrinde, Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", *Bellekten*, XLVII, Ocak 1982, sayı 181. Bu yazı, eğer şu üç araştırma ile birlikte incelenebilirse, bunların birbirleriyle bütünleşmiş olduğu görülür: Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk Döneminde Başlatılan Tarih Çalışmaları ve Halk Bilgisi Alanında Gelişmeler", *Erdem*, cilt 4, sayı 12, 1988, s. 813-879; Talât Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde

Reform”, *aynı yer*, s. 1023-1045; ve Muazzez Çığ, “Atatürk and the Beginnings of Cuneiform Studies in Turkey.” Muazzez Çığ bu başlığı taşıyan yazısıyla, Atatürk’ün bu alanda yapmış olduğu katkıyı, 35. Rencontre Assyriologique Internationale’e (July 11-15, 1988), Philadelphia’da bildirmiştir. Bildiri Journal of Cuneiform Studies, 40-2, Autumn 1988’de Baltimore, USA, s. 211-216’da yayınlanmış, yazar tarafından Türkçeye çevirilmiştir. Bu bildiri Kramer’in değerlendirmesiyle birlikte en kısa zamanda Erdem 16’da tanıtılacaktır).

150 yıldır gerçekleştirilen Ön Asya Arkeolojik araştırmalarının, kültür karşılaşması ve kültür geçişi olgusuna ilişkin sonuçları, araştırmacıları ve üniversite çevrelerini etkilemeye başlamış, bu alanda doktora tezleri bile hazırlanmıştır (Bkz., Msl. Alice Lee Staufer, Relation of Ancient Near Eastern Myth to the Ionian Pre-socratic View of Water and Earth (Ugarit, Heraclites, Thales, Xenofanes, Elumma Elish, Greece), 1985, The University of New Mexico, Research on Philosophy, UMI, September 1986, s. 5).

Şimdi, artık, bütün mesele, kültürlerin birer özel kapalı çevre mi teşkil ettiği, yoksa doğrudan doğruya veya dolaylı yollarla bir tek insanlık kültürü mü oluşturduğu hakkında da açık bir bilince ulaşmaktadır; bir karara varmaktadır; bu konuda, ‘İnsan nedir?’ sorusuna cevap veren yenden bir model geliştirmektedir; insanın ve ‘hümanizma’nın *yeni* bir tarifine yönelmektedir.

İşte, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi müesseseleri kurarken, onları Almanya’dan gelen bilginlerle ve başka öğretim elemanlarıyla, kütüphanelerle, matbaalarla süslerken, yayınlarla, ulusal ve uluslararası kongrelerle zenginleştirirken, Atatürk’ün göz önünde tutmuş olduğu hedef, içerisinde Türklerin ve ‘diğer mazlum milletlerin’ de bütünleşebileceği yeni bir “*insanlık*” anlamına yönelmektir.